

MODERN TÜRK TİYATROSUNDA ARAYIŞ VE GELİŞMELER

Ayşegül YÜKSEL

Tiyatro kuramcısı ve uygulamacısı arkadaşlarım iki gün boyunca Türk tiyatrosunun oluşumu ve gelişimi hakkında bilgi verdiler ve uygulama örnekleri sundular. Ben de onların sunduğu verilerin ışığında modern Türk tiyatrosundaki arayışları ve gelişme çizgilerini, görsel örneklerle dile getirmek istiyorum.

Modern Türk tiyatrosunda görülen arayış ve gelişimlerin temelinde, "geleneksel" tiyatromuzunun biçimsel zenginlikleriyle batı tiyatrosunun entellektüel ve teknik yaklaşımlarını buluşturma eyleminin yattığını söyleyebiliriz. Coğrafi konumu nedeniyle Doğu ile Batı'nın bulunduğu bir ortamda yeşeren Türk kültürü ve bu kültürün ürünü olan Türk tiyatrosu 71 yıllık Cumhuriyet dönemi içinde, bir anlamda Batı tiyatrosuyla bütünleşmiş, bir anlamda da Doğu'nun özelliklerini taşıyan geleneksel gösteri biçimlerini modern tiyatrodaki değerlendirmiştir. Son 30-40 yıldır sürdürülen deneysel çalışmalar, mekan kullanımını, dekor, oyunculuk, sahneleme ve oyun yazarlığı bakımından, dünyaya Batılı bir gözle bakan ama Doğulu özelliklerle işlenmiş bir tiyatro biçimine ve üslubuna yöneldiğimizi göstermektedir.

Türk tiyatrosunun bugünkü özgün ve modern konumuna ulaşmasında önemli birer etken olan özellikler, hem kent ve kasaba kültürünün ürünü olan geleneksel "halk tiyatrosunda" hem de "ritüel" kökenli seyirlik "köylü tiyatrosunda" bulunmaktadır. Bu özellikleri şöyle özetleyebiliriz:

Seyircinin çevrelediği bir orta alanda oynanması; belirli bir tiyatro binası gerektirmeyişi; açık havada da sunulabilmesi; doğaçlamaya dayalı olması. Bu gösteri anlayışı -"halk" ve "köylü" tiyatroları birbirinden bütünüyle farklı olsa bile- kentte de köyde de her zaman bir "şenlik" (festival ortamı içinde gelişmiştir.

Osmanlı sarayı tarafından önemli günlerde düzenlenen Şenliklerde tüm halk bir araya gelir ve çeşitli gösteriler arasında "esnaf kolları" da oynular sergilerdi.

SLIDE: Bu şenlik ortamı Osmanlı minyatürlerinde ayrıntılı olarak izlenebilmektedir.

SLIDE: Seyirlik köylü oyunlarında da aynı şenlik atmosferi görülür.

SLIDE: Ortaoyunu açık mekanda da sunulurdu.

SLIDE: Meddah da seyircinin içinde oturur, öykülerini açık havada da anlatabilirdi.

Belirtilmesi gereken ikinci husus şarkı ve dansın her zaman gösteriy-le içiçe oluşudur.

SLIDE: Osmanlı minyatüründe “erkek dansçı” anlamına gelen, ancak kadın giysisi giyen “köçek”ler izleniyor.

SLIDE: Seyirlik köylü oyunları geleneğinde vazgeçilmez bir yeri olan danslardan bir örnek görüyoruz: “Kartal Dansı”

SLIDE: Gölge Oyunu Karagöz’ün vazgeçilmez tiplerinden biri de “kadın dansçı” anlamına gelen “çengi”dir.

SLIDE: Ortaoyunu’nda çalgıcılar ve dansedenler.

Geleneksel tiyatromuzun üçüncü özelliği, “zaman”, “mekan” ve kullanılan araç-gereç bağlamında “gerçekçi” değil, “soyut” (simgesel) bir anlatımın uygulanmasıdır.

SLIDE: Seyirlik köylü oyununda “binek hayvanı”nı üstüne örtü atılmış oyuncular oluşturuyor.

SLIDE: Karagöz’de “dükkan” görüntüsü.

SLIDE: Ortaoyunun’da iki temel dekor parçası: “Dükkan” ve “Paravana” oyun, tıpkı şenliklerde olduğu gibi boş bir alanda yer almaktadır.

Dördüncü özellik olarak geleneksel Türk tiyatrosunda temel ögenin “güldürü” olduğunu belirtmeliyiz. Kaba farstan incelikli “söz oyunları”na dek uzanan geniş oylumlu bir gülmece (mizah) anlayışı içinde yergiye (hiciv) de yer verilirdi. Geleneksel halk tiyatrosunun oyuncularını genellikle görüntü, mimik ve jestleri ile çok güldüren kişilerdi.

SLIDE: Ortaoyunu’ndan bir sahne: sağda KAVUKLU Ali Bey (Her iki oyuncuda da burun-ağız-çene ilişkisine dikkat.

SLIDE: Son Ortaoyunu ustası İsmail Dümbüllü yüzünü her biçime sokardı.

Özellikle Karagöz ve Ortaoyunu’nda yer alan çeşitli tipler yoluyla tüm toplumsal çevre bütün renkleri ve sesleriyle dile gelirdi. Bu nedenle her oyunda çok sayıda “tip” yer alırdı. Tipleri canlandırmada “taklit” çok önemliydi.

SLIDE : Karagöz'den iki tip.

SLIDE : Ortaoyunu ustası İsmail Dümbüllü'nün oynadığı çeşitli tipler.

Tiplemeye ve taklide dayanan geleneksel tiyatro "abartılı" ama ustalıklı bir oyunculuk gerektiriyordu. Bu nedenle de oyuncular özellikle belirli tiplerde uzmanlaşmak için usta-çırak ilişkisi içinde yetişiyorlardı.

Geleneksel Türk tiyatrosunda oyun birbirini neden-sonuç ilişkisi içinde izleyen yoğun bir olaylar dizisine dayandırılmaz. Gevşek bir dokuya ve episodik bir yapıya sahiptir. Bu yapı içinde oyunda doğaçlama yoluyla değişiklik yapılabilir. Böylece Türk tiyatrosu "kapalı biçim" özellikleri taşıyan "gerçekçi tiyatro"nun tam tersine, "açık biçim" özelliği taşır. Oyunculuk, sergilenen olayın yalnızca bir "oyun" olduğunu seyirciye de hissettiren (illüzyonist olmayan) "göstermecî" üsluptadır.

Türk tiyatrosu 19. yüzyılın ortalarında, işte böyle bir gelenekten Avrupa tiyatro geleneğine geçti. Çerçeve sahnesi olan tiyatro binaları yapıldı:

SLIDE : İstanbul'da yapılan en eski tiyatro binaları ve mekanları.

Daha da önemlisi, oyuncular, yazılı metne dayalı, gerçekçi dekor gerektiren dram ve melodramlar oynamaya başladılar. Bu yorumlarda oyunculuk alabildiğine abartılıydı:

SLIDE : Batılı tiyatro üslubunu benimseyen Ermeni asıllı bir ustanın, Mardiros Minakyan'ın topluluğunun bir oyunu.

Geleneksel tiyatrodan modern tiyatro anlayışına geçiş Türkler için pek de kolay olmadı. Bir yandan Avrupa tiyatrosu modeline yönelen yazar ve sanatçılar yetişirken, bir yandan da eski gelenek çeşitli biçimlerde sürmekteydi.

Geleneksel Türk tiyatrosunun baskın güldürü (komedi) özelliği nedeniyle, en tutulan Batılı yazar Molière oldu. Bu yazarın oyunları Türk toplumuna uyarlanarak geleneksel oyunculuk üslubuyla sergilendi.

SLIDE : Yazarın *Hastalık Hastası (Le Malade Imaginaire)* adlı yapıtının Osmanlı yaşamına adapte edilmiş biçiminden bir sahne görüyorsunuz.

19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'un Direklerarası adı verilen tiyatro semti yeni bir arayışa sahne oldu. Bu semtte Ramazan ayı "şenlik" ayıydı. "Tuluat" tiyatrosu adını taşıyan topluluklar bu ortamda yeşerdi. Bu topluluklar, Batı oyunlarının konularını genel bir senaryo olarak ele alıp, oyunları doğaçlama yoluyla ve geleneksel halk tiyatrosunun oyuncu-

luk üslubuyla, ana çerçeve sahne üstünde dile getiriyorlardı. Batı komedi geleneğindeki efendi-uşak ikilisi Tuluat tiyatrosunun en tutulan iki tipi olmuş, "uşak" tipi Osmanlılaştırılmış ve "İbiş" adını almıştı. Böylece Karagöz-Hacivat, Kavuklu Pişekar tiplerinde görülen "komik ikili" geleneği Tuluat tiyatrosunda İbiş ve Efendisi ile sürdürülüyordu.

SLIDE : İbiş tiplmesiyle ünlü Kel Hasan Efendi'yi görüyorsunuz.

Tuluat topluluklarının vazgeçilmez bir ögesi de "Kanto" adı verilen danslı-şarkılı gösterilerdi. "Kantocu" adı verilen dansöz-şarkıcılar çok ünlüydü.

SLIDE : Ünlü bir kantocu (Zarife).

SLIDE : Kantocular toplu halde Naşit'le.

SLIDE : Kanto günümüzde müzikhol ve televizyon şovlarında yaşıyor. Çağdaş bir bayan kantocu (Nurhan Damcıoğlu). Şimdi de kadın kılığına girerek kanto oynayan ünlü bir erkek şov sanatçımızı izliyorsunuz (Huysuz Virjin).

Tiyatroda şarkı ve dans geleneği, yerel malzemeye yoğunlaşmış olan "operet" türünde, tuluat oyunculuğu ise usta oyuncular eliyle bugün de sürdürülmektedir.

SLIDE : En ünlü Türk operetlerinden olan "Lüküs Hayat"tan bir sahne.

Batı geleneğiyle Türk halk tiyatrosu geleneğini ilk buluşturan modern yazarımız Musahipzade Celal'dir. Oyun yazmaya Cumhuriyet'in ilanından önce başlamış olan bu yazarın yapıtları günümüzde hala sahnelenmektedir.

Geleneksel halk tiyatrosunun temel özelliklerinden biri olan "toplumsal çevreyi sahneye aktarma" olgusu 1940'larda yeni bir "arayış" oluşturdu. Ahmet Kutsi Tecer'in *Köşebaşı* adlı oyununda İstanbul'un bir mahallesinin 24 saati, gevşek dokulu bir olay örgüsü içinde tüm renkleri ve sesleriyle sahnede canlandırılıyordu. "Çevre" ya da "Muhit" oyunu adı verilen bu yeni sahne anlatımı, modern Türk tiyatrosunda öne çıkan bir tür olarak günümüze dek sürdü. Trajedi ve komedinin içiçe yer aldığı bu oyunlarda toplum eleştirisine de yer veriliyordu.

SLIDE : 1980'lerde yazılan, Memet Baydur'un *Yangın Yerinde Orkideler* adlı oyunu farklı toplumsal sınıflardan insanların aynı anda gözlemlendiği bir köprüaltında geçer.

1950'ler ve 60'lar, artık konservatuvar eğitimi görmekte olan sanatçıların doğal bir dramatik oyunculuk sergiledikleri, ünlü yıldızların yetiştiği

ve yazarların başarılı gerçekçi yapıtlar ürettiği dönemdir. Türk tiyatrosunda Batı modeli her cephesiyle düzeyli bir biçimde uygulanmaktadır.

SLIDE: Türk tiyatrosunun büyük yıldızları Yıldız ve Müşfik Kenter kardeşler, Abdülhak Hamid'in *Finten*'inde.

Ancak, Türk tiyatrosundaki "arayış" sürmektedir. Türk seyircisi 1960'larda, yıllardır kendi vatandaşlarına yasaklanmış olan Nazım Hikmet'le, Bertolt Brecht'le, Ionesco'yla, kabare tiyatrosuyla tanışır. Bu dönemde köyü ve kenti, geçmişi ve şimdiyi dile getiren her türlü konuda oyun yazılır. Gerçekçi anlatım yanında epik ve absürd tiyatro biçimlerinde denemeler yapılır. Ancak her iki türde de geleneksel halk tiyatrosunun anlatım biçimlerinden izler görülür.

SLIDE: Sermet Çağan'ın *Ayak Bacak Fabrikası* ilk epik oyun örneklerindedir.

SLIDE: Sabahattin Kudret Aksal'ın *Kahvede Şenlik Var* adlı absürd oyununda Meddah'ın uzantısı bir anlatıcı-yorumcu karakter yer alır. Oyun bir açık hava kahvesinde geçmektedir.

Türk tiyatrosundaki en büyük arayış ve gelişme yine 1960'larda görüldü. İki büyük yazarımız Haldun Taner ve Turgut Özakman, "açık biçim" tiyatro üstünde yoğunlaştılar. Episodik bir yapı üstüne kurulan oyunlar Meddah, Karagöz ve Ortaoyunu'nun biçimlerini modern yazarlık teknikleriyle buluşturuyordu. Oyunlara bir kez daha "komik" dünya görüşü egemen oldu. Aynı zamanda yoğun bir politik-toplumsal yergi (hiciv) ortamı oluşuyordu sahnede. Tıpkı geleneksel tiyatrodaki olduğu gibi, bu oyunlarda da "tipleme", "söz oyunları", "taklit", şarkı ve dans içindedir. Oyunculuk ve sahneleme "göstermecisi" (illüzyoncu olmayan) biçime yönelmiştir. Sahnede hızlı bir tempo içinde yer alan episodlar Meddah'ın "modern dönüşümü" olan Anlatıcı tarafından birbirine bağlanır ve yorumlanır. Bu oyunların en ünlüsü Haldun Taner'in İstanbul'un bir gecekondu semtinde yaşananları anlattığı, ilk Türk "epik müzikali" olarak adlandırılan, dünyanın çeşitli ülkelerinde sahnelenmiş olan *Keşanlı Ali Destanı*'dir. Bu modern yapıtta geleneksel halk tiyatrosunun bütün özelliklerini görebilirsiniz.

Türk tiyatrosundaki bu önemli ve belirleyici gelişme, gerçekçi üslupta yazılan oyunların sahneleniş biçimini de etkilemiş, soyut dekor anlayışı gelişmiş, şarkı ve dans oyunlarının bir parçası olmuş, gerçekçi oyunculuk üslubunun kalıpları kırılmıştır.

SLIDE: Ortaoyunu'nda soyut, stilize dekor anlayışı (Minyatür).

SLIDE: Aynı anlayışın modern bir oyunda Necati Cumalı'nın *Nalınlar*'ında yansımaları.

- SLIDE: Ortaoyunu geleneğini çağrıştıran daire biçimi platform Mu-
sahipzade Celâl'den *Fermanlı Deli Hazretleri*.
- SLIDE: Stilize anlayış çok yeni bir oyunda (*İstanbul'u Satıyoruz*),
görülüyor. Ferhan Şensoy'un oyunu İstanbul şehrinin ma-
keti üstünde oynanıyor.
- SLIDE: Modern oyunda Karagöz dekorunu andıran soyut dekor Âli
Bey'in *Ayyar Hamza'sı*.
- SLIDE: Geleneksel abartılı oyunculuk biçiminin ve stilize jestler
modern tiyatromuza da uygulanıyor. Karşılaştırarak izleye-
lim. Karagöz.
- SLIDE: Canlı, Karagöz (Naşit).
- SLIDE: Ortaoyunu (Dümbüllü).
- SLIDE: Modern oyun Erkan Doğan'ın *Kördögüşü* oyunu.
- SLIDE: Modern oyun Güner Namlı'nın *Ayrılıklar* oyunu.
- SLIDE: 1960'larda "gerçekçi biçimdeki tarihsel oyun"lardaki ger-
çek kavuklar Turan Oflazoğlu'nun *Bizans Düştü* oyunu.
- SLIDE: 1980'lerde gerçek kavuk ve gerçekçi dekor yerine balkabağı
kullanılarak yapılan soyutlama ve gülünçleştirme. Ferhan
Şensoy'dan *Soyut Padişah*.

Meddah geleneği de 1970'lerden bu yana, özellikle politik tiyatrodaki
modern bir anlayış içinde sürdürülmektedir.

- SLIDE: Geleneksel Meddah (Minyatür).
- SLIDE: Geleneksel Meddah: ünlü Abdi Efendi.
- SLIDE: Ünlü aktör Genco Erkal, politik bir kolaj olan *Merhaba*'da
modern meddah.
- SLIDE: Genco Erkal yine aynı oyunda Nazım Hikmet'i canlandırıyor.

Batıdan alınan kabare tiyatrosu, geleneksel halk tiyatrosunun üslubu-
na yaklaştırılarak Türkiye'de son derece popüler bir tür haline gelmiştir.
Politik taşlamaya ağırlık veren bu tür iki büyük usta yetiştirmiştir:

- SLIDE: İki kabare ustası Zeki Alasya ve Metin Akpınar. Bu ünlü
ikili, Karagöz'le Hacıvat'ın, Kavuklu ile Pişekar'ın, İbiş'le
Efendisi'nin modern tiyatrodaki devamı gibidir.

1970'lerde Doğu ile Batı arasında yeni bir sentez "arayış"ı başlar. Bu
sentezin temelinde ritüelden kaynaklanan seyirlik köylü oyunları ile çağ-
daş sahne estetiğini buluşturma çabası yatar.

"Köylü" ögesi, kent ve kasaba kültürünün ürünü olan geleneksel
halk tiyatrosunda yalnızca "tip" düzeyinde yer alırdı. Köylerde ise "köylü

tiyatrosu” geleneği doğal bir ortam içinde doğaçlamaya dayalı amatör bir oyunculuk anlayışı içinde sürmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Anadolu’nun pek çok yöresinde açılan Halkevleri’nde ilk kez dramatik “köylü oyunu” türünde yazılı metinler oluşturulmuştur. Ancak, 1951’de Halkevleri’nin kapatılmasıyla tiyatro da Anadolu köylüsüyle olan bağlantısını kopartmıştır. Tiyatroda pek çok yeniliğin yaşandığı 1960’larda, tiyatronun “köy” olgusuna toplumsal eleştiri amaçlı, “gerçekçi” bir anlatım içinde yer verdiğini görüyoruz.

SLIDE: Modern köy oyunlarından bir sahne Cahit Atay’ın *Sultan Gelin*’i.

Bu arada, geleneksel köylü tiyatrosunun “ritüel”den kaynaklanan otantik özelliklerini profesyonel sahneye getiren çalışmalara da rastlanıyordu:

SLIDE: Otantik köylü oyunu (Davul Dansı).

SLIDE: Modern oyunda Davul’lu bir dans sahnesi. Haşmet Zeybek’in (*Düğün ya da Davul*)’u.

SLIDE: Otantik köylü oyununda kadın kılığına girmiş erkekler.

SLIDE: Modern oyunda kadın kılığına girmiş erkekler (*Düğün ya da Davul*).

Ancak, bu yeni “arayış”ın getirdiği “gelişme”, aramızda bulunan Profesör Nurhan Karadağ’ın önce Ankara Deneme Sahnesi’nin amatör sanatçılarıyla sonra da artık üyelerini yakından tanıdığınız Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü kuramcıları ve uygulamacıları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ekip yıllardır iki yönlü bir çaba içindedir: Anadolu kültürüne ilişkin özgün malzemenin kitap taraması ve alan çalışması yoluyla toplanması; sonra da bu malzemenin oyunlaştırılarak özgün bir üslupla sergilenmesi. Bu yeni gelişmenin ürünlerinden örnekler izleyelim:

SLIDE: *Yaren*- esnaf kollarının, ritüel anlayışa dayalı otantik oyunu.

SLIDE: *Yunus Diye Göründüm*- ünlü Türk ozanı Yunus Emre’nin ritüel anlatımdan yola çıkan şiirsel öyküsü.

SLIDE: *Ölüm-Düğün-Doğum*- temel ritüel olguların oyunlaştırılması.

SLIDE: *Yazıbağında Şenlik*- otantik köylü oyunlarının otantik bir yaklaşımla buluşturulması.

SLIDE: *Emrem Yunus*: Yunus Emre şiirinin otantik bir hareket düzeni içinde “operatik” bir anlatım içinde sunulması.

Bu yeni tür sahne estetiği oluşturma, sözü, şiiri, dans ve şarkıyı otantik bir ortamda Batılı tekniklerle buluşturma arayışı Profesör Karadağ

gibi özgün bir yönetmen yaratmıştır. Karadağ'ın öğrencisi, şu anda aramızda bulunan Levent Suner'in de aynı üsluba yöneldiği görülmektedir:

SLIDE: *Medea*.

Öte yandan, aynı ekip Türk tiyatrosuna genç yazarlar da kazandırmıştır. Bu yazarlardan en önemlisi İslam geleneği içinde yer alan "Taziye" (ölüyü anmak için yapılan dinsel tören) olgusunu çağdaş Türk trajedisi için kaynak olarak değerlendiren Murathan Mungan'dır.

Ritüel'e dayalı Anadolu oyunları zaman içinde başka yazarlar tarafından da yazılmış ve sahnelenmiştir:

SLIDE: *Misafir*- Bilgesu Erenus'un bu oyununu yine Karadağ sahnelemiştir.

Bugün de sürdürülmekte olan Anadolu ritüeline ve seyirlik geleneğine dayalı oyunlarda, özde ve biçimde ulusal olan malzemeyle evrensel bir estetiğe ulaşma hedefi güdülmektedir.

Çalışmalarına hemen hemen aynı yıllarda başlayan İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları Tiyatro Laboratuvarı ise daha çok aktörün yaratıcılığına yönelik bir çaba içindedir. Ünlü sanatçıların yönetimindeki bu topluluk, son zamanlarda çalışmalarını zengin ve karmaşık Anadolu kültürünün içerdiği evrensel temalardan yola çıkarak, "oyun" arayışını ve yaratıcı oyunculuk biçimini kültürlerarası bir çağrışım zenginliği içinde oluşturmaktadır.

Anadolu'nun "şenlik"lerin egemen olduğu kültür ortamında, modern Türk tiyatrosunun son hedefi, konuşmanın başında belirttiğim gibi nasıl bir "şenlik" ortamında oluştursa, son aşamada da güzel ülkemize dünya kültüründen miras kalmış açık hava tiyatrolarında, özgün ürünlerini uluslararası bir "festival" ortamında dünyayla paylaşmaktadır.